

УДК 32:929 Radosavljević-Bdin S.

DOI: <https://doi.org/10.22128/pr.5912019.13>

Прегледни рад

Бранко Надовеза

Институт за новију историју Србије, Београд

СТЕВАН РАДОСАВЉЕВИЋ - БДИН О СРПСКО ЦРНОГОРСКИМ ОДНОСИМА

Сажетак

Стеван Радосављевић Бдин спада у недовољно истражену личност српске националне политике крајем 19. и почетком 20. века. Писао је стручне радове о српској националној политици и положају српског народа у Османској империји и залагао се за културну и политичку акцију Србије. Политички је био противник радикала, али у многим схватањима поготово у акцији према Јужној и Старој Србији, није се много разликовао од њих.

Кључне речи: Стеван Радосављевић Бдин, Србија, национална политика, Турска, Македонија, Стара Србија, Бугарска, Балкан.

Стеван Радосављевић Бдин представља значајног српског националног радника који је недовољно истражен у нашој историјској науци. Јаша Продановић у народној енциклопедији је писао о њему.

РАДОСАВЉЕВИЋ СТЕВАН – БДИН (21/12/1854, Панчево). Учио је основну школу и реалну гимназију у Панчеву, Технику у Прагу, Университет у Одеси и Политехнику у Прагу. По позиву отишао је у Бугарску, и био је професор у Лом-Паланци и у Видину. Отпуштен, после Српско – Бугарског рата, вратио се у Београд. Позван опет у Видин, постао је професор исте реалне гимназије, али је после годину дана дао оставку и дошао у Београд. Био је секретар Министарства Грађевине, шеф у Монополској Управи, интендант у Министарству Војном, али је увек отпуштан, када су радикали долазили на владу. Радио је на Дневном Листу (више година), на Новом Листу, Независности, Српској Застави, Братству Друштва Светога Саве, Српству, Бранику, и Малим Новинама. Уређивао је Новости, а био је неко време и дописник бечке Нове Слободне Пресе. Написао је на немачком језику: *Status quo ante Slivnitza* (1898), *Der Streit um Altserbien* (два издања), а на српском: *У Видину за време борбе око Видина* (издање нашег ђенералштаба, 1885), *Историја Бугаризма* (1890, награђено од Друштва Св. Саве), *Потоњи час по Српство* (1890), *Шта ће напослетку бити од Србије* (1891), *Револуција одозго и одоздо* (1891), *Несташне мисли* (1891), *Прогонство краљице Наталије* (1891), *Прва књига размишљања* (1896), *Друга књига размишљања* (1907; прва књига је била забрањена и писац осуђен, другу је издала Трговачка Омладина), *Теорије и дела прошле владавине* (1900), *Пред македонским питањем* (1902), *Србинство у европској Турској* (1903), *Листак из психологије рата* (1903, откупило Министарство Војно), *Потпун слом наше националне политике* (1904), *Србија и Црна Гора* (1912), и још 13 дела у 23 свеске политичке, философске и националистичке садржине.¹

Бдин је Аустроугарску сматрао много опаснијим непријатељем српског народа од Турске. Турска ће ионако временом сама од себе пропасти као архаична творевина, а Аустроугарска је империјална држава, која хвата корак са европском модернизацијом.

Истиче разговор кнеза Михаила са Кошутом, где говори да би Србија била много већа да није Аустрије. Аустроугарска ће у случају пораза са околним империјама, поготову Русијом и Немачком, бити окренута Балкану, „Балкан је Аустроугарској једина награда“, сматра Бдин. Србија је окружена не само Бугарима, Арнаутима, већ и много опаснијим претендентима на њене просторе. Бдин сматра

1 Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија*, Београд-Загреб 1923. - Т. III, стр. 650.

да „ми сами у оваквој борби, извесно морамо подлећи“.

За Србију постоји само једна нада, а то је Русија.

Ми и нехотице поглеђујемо околу себе и тражимо потпоре. Имали је где год, и можемо ли је наћи? И има је и може се наћи; управо она је нађена и јесте Русија. Само помоћу њеном можемо у стању бити да свом противнику одмеримо мером, која неће проћи као глас вапијућег.²

Борба Истока и Запада за Балкан може подједнако бити опасна по Србију. За интересе балканске, боре се и Русија и Аустроугарска, прва, да би је учинила великом, а друга, да је „скупље продати може“ тврди Бдин. Србији одговара само правичан споразум Русије и Аустроугарске о Балкану.

Има још један трећи излазак из ове ситуације. Он је на једној страни црњи по нас но сви могући исходи борбе, а на другој је бољи но ма каква победа руска (и српска), а то је споразум Аустро Угарске и Русије. Први случај наступа ако се споразум тај изведе под кровом тројнога савеза и гласиће на просту поделу Балкана, а други наступа ако се изведе сепаратан споразум на основу: Балкан балканским народима.³

У неким српским интелектуалним и квазиинтелектуалним круговима јављали су се идеје о савезу, па чак и о уједињењу са Аустроугарском. Поготово је то било у оптицају у периоду владавине диктатуром краља Милана Обреновића.

Уједињење српскога племена у Федерацији са хабсбуршком монархијом, под наследним својим краљевима, а под царем хабсбуршким, онако, какав положај заузимају краљевине Баварска и Саксонија у савезу германском. – То Аустро-Угарска у данашњим приликама, а и у приликама ако до онаког споразума дође, може учинити цигло једним потписом, јер ће све, сем Македоније, бити у њеним рукама. Наравно да би онда овакав савез морао узети у дужност и то, да, ако већ морадне Македонија прећи у друге руке, тода не постане ничија до српска, ма и по цену крви.⁴

Срби могу сачувати свој идентитет само у савезу са Русијом. У споразуму великих сила, Србија ће увек бити жртвована. У Србији има оних који „сањају о Звонимиру, о ропству“, али не воде рачуна о националном идентитету и питање је да ли би Србија у оквиру Хабсбурга била уједињена или уништена. Русија често „много више

2 Стеван Радосављевић-Бдин, *Шта ће напослетку бити од Србије*, Београд, 1891. стр. 7.

3 Исто, стр. 10.

4 Исто, стр. 12.

постигне милом него силом”, али ипак „немамо ни једнога знака да би Русија и њен цар били вољни ма колико жртвовати српске интересе на рачун јачања супарнице Аустро-Угарске“. Политички споразум Русије и Аустро-Угарске једина је нада за Србију.

Зближење и споразум између Аустро-Угарске и Русије може се врло лако извести и на основи Балкан балканским народима, где би се српско племе на основи потпуне самосталности и независности ујединило и са Босном и са Херцеговином појачало, а Бугарска ујединила и коначно стопила са Румелијом, не дирајући у Македонију и избегавајући тако сваки сукоб и заплет са Турском. Аустрија би потражила своје тежиште тамо, где јој је негда било - у германском савезу под њеним вођством. На овакав споразум ми бисмо се само радовали, јер нама не може бити у интересу, да са моћном Аустро-Угарском у вечитом непријатељству живимо. Ми бисмо јој с драге воље и одмах пружили у знак трајног пријатељства, обе руке, а по свој прилици исто би то чинила и Бугарска спрам Русије, и ствари би на Балкану једним махом добиле са свим други вид и правац.⁵

Питање Македоније и спор са Бугарском око ње није једини проблем Србије. Босна и Херцеговина је тежи проблем за Србију, мада је македонски проблем компликованији. Проблем уједињења српства на Балкану може се решити само под патронатом Русије. „Под наследним краљевима, а по цену уједињења свега племена српског под српском краљевском круном, имали бисмо признати првенство, царство и вођство споља цару и царству Руском, наш би положај морао бити онакав, какав заузима краљевина саксонска у Немачком савезу, пише Бдин. Присаједињена Русији Србија би сачувала своју унутрашњу самосталност и спољни мир под вођством најјаче словенске силе – Русије.

Крајем XIX века у Европи су компликовани политички односи између великих сила, иако им је Берлински конгрес дао привидну хармонију. Србија ће „морати отићи тамо, где нас Аустро-Угарска гони – савршено у руке Русије” тврди Бдин. Једноставно за Србију нема другог пута, све остале могућности су исцрпљене, спољна политика Србије би добила нови елан и већи и одлучнији стил.

Иначе, и при најбољем исходу ове садање заплетености у Јевропи, а поглавито на Балкану, Македонија ће по Српство бити изгубљена. Њу отуђују од нас како Аустро-Угарска, тако и Турска и Бугарска, а Русија неће никад имати узрока да им вољу поквари, Једино ако бисмо положај свој у Словенству прицизовали на начин, учинив први корак ка уједињењу Словена под протекторатом цара

⁵ Исто, стр. 14-15.

руског као цара свесловенског, можемо рачунати на велику неподељену и мирну будућност. Наше србинство, наш индивидуализам, наћи ће у уједињењу свега Српства, а под круном својих краљева, веће и боље неге, него што га има данас. Хегемонија руска у овом виду, у ком је изнесмо, не би штетила наше србинство ни у чем, а баш и ако би га у нечем штетила, то би било куд и камо мање зло него што га наше племе трпи у оволикој немоћи и поцепаности, где га тлаче и Бугари, и Турци, и Арнаути, и Грци, и Хрвати, и Мађари и Немци. Ако и будемо кадри да га из по нечијих руку; ишчупамо, извесно га нећемо ишчупати из руку свију њих, а то би већ значило драговољно одрећи се великог дела Српства за љубав некога идеалисања у политици, које се у толико пута показало да ништа не вреди. А то је идеалисање у том, што мислимо, да ћемо својим силама икада постићи велику Србију и уједињено Српство, и то у кругу оваких и оволиких непријатеља.⁶

Бдин истиче како је после посете „цесаревића Фердинанда“ Петрограду, притисак Аустро-Угарске на Србију ослабио. Политика кратког домета, попут споразума са Грцима, је кратког даха и распрши се чим се судари са неким већим и компликованијим проблемом. Русија Србији нуди једина искрено могућност коју јој ни једна друга сила не нуди, напротив.

Нама треба да је девиза: Ко српско племе уједини, под круном „српских“ краљева, њему признајемо првенство, протекторат, превласт, хегемонију, или како хоћете назовите то. Ако се погодба између сила не сврши тим, да се Балкан остави балканским народима, ми у нечије пристаниште морамо упловити, а то је по нашем мишљењу по најприродније опште словенско. Штићени овако моћном заједницом, српско се племе може мирно одати култури и цивилизацији, у чему је очевидно знатно заостало, и ако иком другом, то је Српству нужно бар 200 година мира да се опорави и унапреди, колико оно спрема својим изредним способностима постићи може. А са таког врхунца нашој су будућности сва врата широм отворена. Бугари, Хрвати, Грци, Арнаути па и многи други крупнији саревњивци, као и политика „на ситно“ коју данас с њима водимо, биће нам једним махом скинути с врата, и Србија ће поћи широким морима будућности, оставив ове ситне а многобројне окуке са свим иза леђа. С тим избијамо ми своје саревњивце са свим из седла.⁷

Неуспех Грчке у рату са Турском обесхрабрио је балканске народе. Без подршке европских сила и без заједничке акције против

6 Исто, стр. 21.

7 Исто, стр. 23.

Турске, појединачно не могу ништа да ураде.

Грци су се преварили, и то сад сами увиђају. Њихов бујни темперамент просто рећи обмануо их је. Они су о себи боље мислили но што су доживели, а тако смо гршили и ми, ценећи их. Не може нам се, за то, замерити кад и њихово разочарење искрено делимо. Сада тек видимо колико су ваљали и да ли је вредило толико колико смо на њих полагали. Рат је показао све.⁸

Србија задње две деценије XIX века води помирљиву политику са Турском, пре свега због концесија која Турска „милом“ треба дати српском живљу у Македонији и Старој Србији. С тим у вези Бдин пореди рад разних српских влада, „конкретно је критиковао неке потезе Симићевог кабинета“, у смислу да више води рачуна о реаговању партија него о националној акцији.

Турска је у дубоко политичкој, економској и моралној кризи, али још увек има подршку неких великих сила и војну снагу да се појединачно одупре свим балканским државама, што је показао рат са Грчком. Али Турска ништа не губи ако „српски елемент призна и њему да самосталну цркву и школу“, тврди Бдин.

Турска нема само проблем на Балкану, већ има и низ других проблема. Питање аутономије Крита и положаја Јермена су на свој начин компликована питања. „Колико се прилике гранају, расту и потребе“ – пише Бдин.

Ми не можемо претицати догађаје али можемо спокојно веровати, да ће Крит добити аутономију и да ће одмах изићи за тим питање Јерменско, за њим Македонско, па после можда и Мисирско. Све се то тиче Турске и свуда ће ту потребно бити да балканске државе буду задовољене и да седе с миром. Европа ће то лако увидети, али хоће ли Турска? Ако не хте, мораће се нагнати, а кад се натерива толико је исто, као и да ратује с Европом. Лако може испасти да због једне ђудљиве тврдоглавости балканске државе добију благослов да извојују саме што им се не да, и онда је крај штићењу европском, које Турска сад ужива. Све може да поквари упорством на ситницама, за које после крупним комадима своје територије плаћа.⁹

Сваки догађај у Отоманској империји узрочно-последично утиче на други. Побуне су перманентне, а устанци се рађају један за другим, неке делове царства турске држи само формално.

Догађаји имају својство да једни друге изазивају. Потезе иде само с првим, а кад се он распрти, други долазе тако рећи сами од

8 Стеван Радосављевић-Бдин, *Србија пред догађајима*, Београд, 1897, стр. 1.

9 Исто, стр. 5.

себе. И онда их је тешко задржати. Нећемо да додирујемо Европу и да испитујемо да ли је и код ње тако. Ми говоримо о приликама Балканским и ту је не једанпут изишло на видик да је и најмањи покрет заталасао царевину у свима њеним далеким крајевима.¹⁰

Састанак цара Николе I и Фрање Јосифа I у Петрограду, није решио ни један проблем на Балкану. Велике силе желе пре свега мир; „цареви хоће мир али нису поштовали услове под којима они желе да мира буде“. Балкански проблеми нису приоритет великих сила; „цареви ће се заложити за нас ако ми на томе будемо настојавали“, тврди Бдин.

У „данашњем замућеном времену“ ни један балкански народ не може сам кренути против Турске. Пре свега мора државу средити и политички и привредно, а пре свега војно, а затим тражити савез са осталим балканским државама и великим европским силама. Неуспех Грчке је најбољи пример за то.

И не само ваља нам буднима бити, и умешнима да своју ствар успешно приведемо крају, него се морамо преко тога и састарати, да смо војнички потпуно спремни и дорасли. Ни најмудрија политика не може ништа учинити ако јој оскудева потребна резонанција из пушчаних и топовских грла и из груди добро дисциплиноване и изучене војске. Немачка се прво војнички спремила па је после повела велику реч о својим интересима. Ми не можемо радити обратно, овако од прилике како је радила Грчка: повести велику политику а запустити оно што је увек *ultima ratio*. Није доста бити лукав као Одисеј, него и храбар као Ахил. Кад је држава спремна, и то непријатељи знају, долази се до мете често на миру, што би иначе било могућно постићи само ратом. Друкчије се цени реч кад иза ње спремни стоје јаки и многобројни батаљони, а друкче кад се зна да је све на самој хартији.¹¹

Бдин критикује стање у Србији и одлагање доношења новог Устава. То је пре свега борба либерала и радикала. „Многи ће наћи разлога да се побоје, да формула с одгађањем уставног питања за љубав спољних задатака не постане временом кобна за њене творце” – сматра Бдин. Он посебно критикује радикале као најјачу и најмасовнију странку у Србији; „Није могућно да радикална странка постане све силна и онако компактна да апсорбује све и свачију силу“.

10 Исто, стр. 7.

11 Исто, стр. 9.

Бдин је писао и о другим проблемима српског народа.

Сматрао је да постоји неслога у Србији око националних интереса. Због тога је застала акција у Македонији и Старој Србији. „Изгубисмо Високе Дечане. А они не беху преко високих гора и дебелих сињих мора, него одмах пред нашим прагом“. Бугарска акција у Македонији јача из дана у дан, „после дође по нашу будућност катастрофална анексија Босне и Херцеговине“.

Српски народ оптерећен је раздорима династичким, страначким, личним; „Исти тај раздор, примером и делом, пренели смо и на Србе под круном Св. Стевана у Мађарској бановини, у Босни и Херцеговини, па најзад као круна свему, на односе између Србије и Црне Горе“ тврди Бдин.

Стављање Русије на страну Бугарске и Сан-Стефанским уговором, пољуљана је вера у Русију, а династија Обреновић се окренула против Русије.

Није се толико бојао Милан народа, колико Русије. На отуђивању од Русије радили су и српски синови: једни овде, други у Петрограду. Где год ми Срби нађемо какву пукотину, утиснемо се у њу и служећи једни једној страни, други другој, размичемо је. Ови овде, увређени и сами држањем Русије, подржаваху Милана, они тамо потхрањиваху Русију у њеном антагонизму. Они беху напредњаци, ови други радикали. Тако је разлаз постао већи но што су интереси наши могли поднети. На разорењу наших јавних односа и интереса радиле су сад две моћне царевине: Аустро-Угарска и Русија. Аустро-Угарска преко Милана, Русија преко радикала, јер антагонизам Русије према Милану погађао је у последњој конзеквенци Србију у њене битне интересе.¹²

Очигледно, Бдин је слабо познавао стање у Црној Гори. Он ју је идеализовао на основу старих представа о њој. Сматрао је чак да је Црна Гора на вишем степену политичког и културног развоја него Србија. У Србији стално има 6-7 хиљада затвореника, стотине разбојништва годишње и неколико хиљада лоповлука. („Тасин дневник“), а све то у Црној Гори „ишчежава“. Због тога Србија, по Бдину, нема право да се меша у унутрашње ствари Црне Горе.

Као држава и као део српскога племена ми имамо да рачунамо с Црном Гором као с целином, која представља извесну силу. У садашњости спаја нас крв, у будућности заједнички циљ. Ништа нас се даље не тиче. Не тиче у погледу права на нежељено мешање у њене унутрашње прилике, а може нас се тицати ако хоћемо давати

12 Стеван Радосављевић-Бдин, *Србија и Црна Гора*, Београд, 1912, стр. 9.

братске савете и искрена мишљења ако се затраже. Како они тамо нађу за добро да се уреде нама мора бити право. На Црну Гору имамо да гледамо само као на чињеницу која упоредо с нама греди ка заједничкој општенародној мети. Све друге обзире морамо потчињавати овоме великом циљу.¹³

Црна Гора је имала специфичан историјски развој. Народ, то јест политички гледано масе, је живео у патријархалном апсолутизму. Племенски односи и поштовање према прецима, чине Црну Гору духовно очуваном. Бдин је пореди са Јапаном. Србији није потребан раздор са Црном Гором, тада би у будућем рату изгубила савез „40-45 хиљада одличних ратника, који вреде трипут толико војске обичне храбрости“, пише Бдин. Он је очигледно имао потпуно погрешну представу о Црној Гори краља Николе.

Данас је Црна Гора пуна писмених људи и пуна школа; сребро и злато далеко су од оскудице, и ако се не може назвати баш богатством; друмови не могу бити бољи; железница јури кроз један део земље и спаја Јадранско море са Скадарским језером; преко свих друмова јуре аутомобили и преносе пошту и путнике; Цетиње, негда манастир са пет до шест раштрканих кривињара, данас је модерна варош са електричним осветлењем, парковима, брдским шеталиштима, позориштем, библиотеком, музејем, итд.; некада се добро није знало ни да у Европи постоји један кутак који се зове Црна Гора, данас све велике силе и већи део сила другог и трећег реда имају при двору Краља Николе своје посланике; некада појединци и племена крвно завађени, данас је свуда потпун државни ред; спочетка без државне организације, данас су државне установе потпуно уређене; војска добро наоружана, с моралом достојан славних јој предака; радиност и трговина развијена; углед државни на највишем ступњу; спољни односи најбољи, изузевши, на жалост, братску Србију.

Бдин је сматрао да институције у Црној Гори функционишу боље него у Србији, За политичке затворенике и политичке прогоне краља Николе, тврдио је да су легитимно осуђени и прогањани.¹⁴

Осуђенике и затворенике није затворио ни осудио краљ Никола. Њих је осудио суд на јавном претресу, на који су били позвани да дођу сви који се интересују. Осуђени су јамачно на основу доказа и признања.

О краљу Николи Бдин је имао само речи похвале. Он је велика личност и државник, он није само „богодани песник, него и изврстан државник“. Истицао је да је краљ Никола у периоду нероди-

13 Исто, стр. 16.

14 Исто, стр. 22.

це, глади, исцрпљених државних финансија, давао свој новац да се црногорском народу купи храна. А ако није било довољно новца он и кнегиња Милена су давали своје драгоцености. Велика миграција Црногораца, поготово у Америку, је због сиромаштва, а не политичких прилика у Црној Гори, како неки приказују.

Интереси Србије и Црне Горе на Балкану су слични или готово идентични, тврди Бдин.

Погледајмо који су око нас, па ћемо схватити и колика нам је задаћа. Противници нашега уједињења у првом реду Аустро-Угарска и Турска, у другоме Бугарска, у трећем Арнаути, Грци и већина Хрвата. Да је само Аустро-Угарска па би било много и сувише; да је само Турска, опет много и одвише, а како ли је кад су сви ту? И свима толиким непријатељима ми у бојни сусрет шаљемо раздор за Црном Гором и народ који је истом у школи демократизма, слободоумља и самоуправе; који је све пре само не модеран и дисциплинован војник. Ако не буде чуда божја, ми ћемо скупо платити ову игру.¹⁵

Однос Србије према Црној Гори не сме бити империјалан, већ однос две равноправне државе, без обзира што је Србија неупоредиво већа. Између њих је заједнички непријатељ, Аустро-Угарска. „Однос просветних, финансијских и војних снага одредио је тачну границу интересних сфера једне и друге српске државе“.

Будућност подразумева утемељење две државе. Најтежи проблем су две династије.

Историја је хтела да два народа живе одвојено, да имају два владара, мада и једна и друга држава имају „дубоке фундаменте“, ни једна држава не може подвластити другу. „Једини је пут мирно срашћивање народа и држава, не дирајући у владаре“ тврди Бдин.

Многи сматрају да Црна Гора има подршку Русије. Но „осим доста љубави, лепих речи и обећања“ Русија даје недовољно новца за функционисање црногорске државе.

Наше односе са Црном Гором можемо полако већ сад удешавати тако, да до борбе око првенства и превласти не дође, па ипак да се постигне уједињење пошто извојујемо ослобођење. Треба се само запитати: Мора ли народно јединство представљати увек један владар? С аутократскога гледишта мора, с демократскога не мора и не сме. А ми хоћемо да смо у свему демократе. Чак и једнодржавље није неопходно за јединство народно, нарочито кад томе на путу стоје веома велике препреке као што је случај у нашем народу. Мудра политика савија се према приликама, а не пада сломљена у

¹⁵ Исто, стр. 31.

борби противу тих прилика ако су несавладљиве. Државно и народно јединство у лицу једнога владоаца коштало би Српство много крви, а можда и опстанка једне или друге српске државе, узевши спољне прилике у обзир. А и зашто бисмо се залагали за једно лице, за форму? Уједињење народно може се извести а да се не дира у владоце и династије. Време ће после и њих стопити у једно. Прилике су такве да другим путем не можемо ударити.¹⁶

Бдин је у „Главним потезима“ дао предлог за функционисање будуће заједничке државе. Два владара не би могли угрозити заједнички живот, нити „демократизам“ политичких интереса.

На пример: У свима односима створити слободну комуникацију народа и држава; у свима додирним тачкама уклонити што би тој комуникацији сметало; укинути посебност држављанства и прокламовати дужности и права једнака за све који из једне српске државе пређу привремено или стално у другу; извести јединство у монетној системи, у организацији војске и осталих државних установа; укинути царину, тако да је трговина сасвим без пограничних дажбина; војска да је једно тело, спољна политика једна, унутрашња према народном духу, док се и у томе поступно не изједначимо; једна основица у просвети, једни закони и једно највише заједничко законодавно тело.

Ово највише законодавно тело било би персонификација јединства, место што је то до сад био један владалац... Владатоци би били побочни полови, у исто доба и највиша извршна сила, свака у своме захвату. Разуме се да би ово највише заједничко законодавство и управно тело било као врста Горњег дома, према коме би данашње Народне скупштине примиле улогу Доњих домова.

Једне би године (или у једном периоду) Горњи дом заседавао у Београду, друге на Цетињу, а отварао би га онај владалац, у чијој престоници буде био. Може се удесити и да оба буду присутна. Спољни заступници бирали би се из обе државе и представљале би обе (министри резиденти, посланици итд.)¹⁷

Ипак, Србија је „неоспорно јача богатством, интелигенцијом и укупним јавним животом“ од Црне Горе. Ипак их везују будући заједнички задаци, ако им буде „суђено било да се бије Косово, бићемо га сложено, па заједно или пропали или новим животом оживели“ закључује Бдин.

16 Исто, стр. 34-35.

17 Исто, стр. 35.

ЛИТЕРАТУРА

- Ћоровић, Владимир, *Историја Срба*, Дом и школа, Београд, 2003.
- Надовеза, Бранко, *Србија и Источно питање*, Milirex, Београд, 2011.
- Радосављевић, Стеван-Бдин, *Шта ће напослетку бити од Србије*, Београд, 1891.
- Радосављевић, Стеван-Бдин, *Србија пред догађајима*, Београд, 1897.
- Радосављевић, Стеван-Бдин, *Србија и Црна Гора*, Београд 1912.
- Радосављевић, Стеван-Бдин, *Србија у новим приликама*, Нови Сад, 1905.
- Станојевић, Станоје, *Народна енциклопедија*, Београд-Загреб, 1923.
- Станојевић, Станоје, *Историја српског народа*, Београд, 1926.

*Branko Nadoveza***STEVAN RADOSAVLJEVIC – BDIN ON
SERBIAN-MONTENEGRIN RELATIONS****Resume**

Stevan Radosavljević – Bdin considered the Serbian national question in the Balkans part of the general Eastern Question. He favored diplomacy, i.e. coming to terms with other Balkan peoples, including Turkey. In that respect he was opposed to the Serbian Radicals who favored exclusively military action against the Ottoman state in the Balkans. He saw three directions of Serbian national policy: toward Southern Serbia (“Macedonia”), Old Serbia (Kosovo and the Metohija) and Montenegro that he saw as a separate national and state entity of the Serbian people. In that context he pointed out that the Bulgarians had the same pretensions, especially toward Macedonia, so that a kind of agreement, even a political and military alliance with them had to be reached. In political terms he was a moderate adherent of the Obrenović dynasty, for which his career suffered while the Radicals were in power. He deemed there was much corruption and many incapable people in Serbian diplomacy and because of that he deemed Serbian national policy in grave danger at the turn of the century. He did not write on national policy toward the Serbs and other South Slav peoples in the Habsburg Monarchy.

Keywords: Stevan Radosavljević – Bdin, Serbia, national policy, Turkey, Macedonia, Old Serbia, Bulgaria, the Balkans, Montenegro.